

КОРОЛЬ ДАНИЛО РОМАНОВИЧ: ЗАГАДКИ ТА ДИСКУСІЇ

Постать та діяльність короля Данила Романовича не одне століття привертає увагу науковців¹. Протягом декількох десятиліть досліджує біографію Данила Романовича М.Ф.Котляр². Але через брак джерел багато деталей цього життєпису залишаються дискусійними. Крім того, за довгі роки досліджень виникло немало стереотипів, які сприймаються як аксіоми, що не потребують доведення, тоді як переважно належать до проблем дискусійних, а місцями і взагалі фантастичних³.

В цій статті ми зупинимося на кількох важливих проблемах – загадках біографії короля Данила та дискусіях навколо них.

Дата народження короля Данила. Данило-Іоанн (кожен князь мав два імені, княже та хресне, хресне ім'я – Іван, засвідчене папською грамотою від 3.05.1246 р.⁴, на честь святого патрона було названо і храм у Холмі) був старшим сином від другої дружини галицько-волинського князя Романа Мстиславича, якому вдалося об'єднати Волинську і Галицьку землі⁵.

За Галицько-Волинським літописом, після загибелі батька Данилові було чотири роки, тобто, він народився у 1201 р. Проте немає впевненості, що цей запис не відноситься до 1206 р., коли почався похід на Галич Рюрика Ростиславича. Крім того, у волинській військовій „Повісті про битву на Калці”, яка включена до цього літопису, сказано, що Данилові було 18 років на час битви, тобто, він народився не раніше 1204 р. Судячи з подробиць деталей битви, автором „Повісті” був її учасник, або особа, яка безпосередньо черпала інформацію від учасника чи учасників цієї битви.

Отже, народження Данила-Іоанна Романовича в кінці 1201 або на початку 1202 р. (на свято Івана Хрестителя) не є таким вже певним. Данило Романович міг народитися на початку 1204 р., а Василько – у 1205 р. Але точної дати ми так і не знаємо.

Дата народження Данила Романовича залежить від дати другого шлюбу Романа Мстиславича. А ця дата, як і походження другої дружини Романа, досі залишаються дискусійними.

Джерела не дозволяють однозначно встановити, з якого роду походила друга дружина князя. Вони не називають навіть її імені. У 1289 р. на її могилі у Володимирі внук Мстислав Данилович спорудив каплицю, освятивши її

іменами Іоакима та Анни, що не полишає сумнівів, що його бабусю звали Анною.

Польський дослідник генеалогії Романовичів Д.Домбровський, детально проаналізувавши аргументи всіх учасників дискусії, починаючи від Й.Майлата (1828), рішуче відкинув можливість походження княгині з волинських бояр (цю версію висунули В.Пашуто та Н.Полонська-Василенко і найбільш послідовно підтримав М.Котляр). Сам польський дослідник погоджується з позицією тих вчених, які висловлюються на користь візантійського походження княгині⁶, але схиляється до версії свого земляка Г.Гралі, який вважає, що другою дружиною Романа була Марія із знатного візантійського роду Каматерос (Єфросинія Каматерос була дружиною імператора Олексія III Ангела)⁷.

Розглядаючи це питання⁸, я звернув увагу, що версія про візантійське походження дружини Романа дозволяє пояснити чимало загадкових моментів пізніших подій. Стає яснішою причина загибелі князя в червні 1205 р. – похід на допомогу німецькому королеві Філіпові IV Гогенштауфену, який був одружений з Іриною, старшою дочкою Ісаака II Ангела, тобто сестрою Анни (з цим узгоджуються повідомлення цистерціанського абата Альберіка, а також гіпотези С.Томашівського, М.Кордуби, В.Пашути, Л.Махновця та ін.). Можливо, колись, Роман з Філіпом зустрічалися особисто: волинський князь пожертвував на честь св.Петра монастирю бенедиктинців у Ерфурті 20 гривень срібла, за що був зарахований до фундаторів цього монастиря⁹. Від Гогенштауфенів могли бути запозичені ідеї „доброго порядку” – пропонувані Романом зміни системи успадкування князівських престолів (незважаючи на сумніви щодо вірогідності цього повідомлення В.Татищева, висловлені свого часу ще М.Грушевським¹⁰ та недавно підтримані новою аргументацією О.Толочка¹¹). Проблема достовірності чи недостовірності реформи Романа не можна вважати вирішеною, оскільки аргументи прихильників вірогідності проекту Б.Рибакова,¹² М.Котляра,¹³ П.Толочка,¹⁴ Л.Войтовича,¹⁵ О.Головка¹⁶ та інших істориків також досить вагомі, а питання джерел В.Татищева залишається відкритим. Визнання княгині Анни волинським військом, боярством, угорським королем Андрієм II та краківським князем Лешком Білим; її, незвичну як для жінки, високу роль, яку можна порівняти хіба зі св.Ольгою, легко пояснити її імператорським походженням. Це могло бути і причиною спроб княгині правити самій, що, зрештою, і привело до її усунення на вимогу галицького боярства у 1211 р. і, напевно, схилило до чернецтва у 1219 р. Зрозумілими стають нехарактерні для Рюриковичів грецькі імена у дітей і внуків Романа (Данило, Саломея, Іраклій, Лев). Більш моти-

вованою в такому разі виглядає і боротьба Романовичів у середині XIII ст. за Австрійську спадщину, як за спадщину сестри Анни, одруженої з Леопольдом Бабенбергом. Можна додати і більш другорядні аргументи. Знаменита ікона Матері Божої Ченстоховської – вивезена з Белзького замку князем Володиславом Опольським візантійська ікона XII ст. – була святинєю Романовичів, напевно, успадкованою Анною. Гербововим знаком у Холмі був двоглавий орел, тобто, був використаний візантійський імператорський символ (на цей факт звернув мою увагу Я.Р.Шашкевич, за що я йому висловлюю подяку). Під час розкопок монастиря у Стовп'є, збудованого для Анни, дослідниками були знайдені візантійські матеріали.

Отже, найпевніше, княгиня Анна була дочкою візантійського василевса Ісаака II Ангела та його другої дружини Маргарити-Марії, дочки угорського короля Бели III. Сама Маргарита-Марія народилася у 1175 р., восени 1185 р. вона була видана за василевса Ісаака II Ангела¹⁷. Це була красива і активна жінка, яка після осліплення та ув'язнення мужа у 1195 р. не зійшла з політичної арени, і Олексій III Ангел, який скинув брата, мусив з нею рахуватися. Ісаак II помер у кінці січня 1204 р., повернувшись на трон у 1203 р. 2 червня 1204 р. Маргарита-Марія вийшла заміж вдруге за одного з вождів хрестоносців Боніфация, маркграфа Монферрату, який при розділі Візантії отримав Фессалоніки, прагнув здобути імператорську корону, однак загинув на війні з болгарським королем Калояном у 1207 р. Анна (якщо вона не була дочкою Ісаака II від першого шлюбу) могла народитися вже у 1187 р., але сумнівно, що це трапилося пізніше 1189 р. Г.Граля датував її шлюб з Романом 1199 р., навряд чи цей шлюб відбувся пізніше 1200 р. Все ж з огляду її віку Данило Романович народився скоріше на початку 1204 р., ніж 1201 р.

Угорський пасьянс. Повернувши Галич і відновивши єдність спадщини Романа Мстиславича після довгої боротьби, яка тривала з 1206 до 1233 р., у 1234 р. Данило Романович виступив на допомогу великому князеві Володимирові Рюриковичу проти чернігівського князя Михайла Всеволодовича. Союзниками було обложено навіть Чернігів¹⁸. За В.Татіщевим, чернігівський князь зумів домовитися з галицькими боярами, які змусили Данила Романовича зняти облогу. Київське і галицьке війська відступали окремими колонами, і Михайло зумів нанести суперникам поразку¹⁹. В цей же час Данило і Володимир довідалися, що проти них виступив смоленський князь Ізяслав Мстиславич і з половцями йде на Київ. Данило Романович виступив разом з київським князем назустріч противнику. Битва відбулася біля Звенигорода Київського. Противник мав чисельну перевагу, війська Данила та Володимира були змучені. Під Данилом Романовичем вбили коня, але завдяки внятковій мужності йому вдалося вивести з бою рештки війська. Ки-

івський князь Володимир Рюрикович і волинський воєвода Мирослав потрапили в полон²⁰. Їх викупили тільки десь під кінець 1235 р.

Галицьке боярство продовжувало чинити опір централізаторській політиці Романовичів. На відміну від боярства інших земель, пов'язаного з службою своїм князям, галицьке боярство не мандрувало з своїми князями з одного уділу в інший чи одної землі в іншу, тому воно давно перетворило свої бенефіції у феоди і навіть утримувало власні дружини. Галицькі бояри приймали активну участь у торгівлі, перш за все сіллю, яка була головним консервантом середньовіччя. Багате і сильне боярство готово було само правити і без князя, а якщо з князем, то із слухняним. І тепер бояри спішили скористатися з проблем, які виникли у Данила Романовича. Бояри Молибговичі хитрістю виманили з Галича Василька Романовича, розпустивши чутки, що смоленські полки з половцями наступають на Волинь. У Галич було “запрошено” чернігівського князя Михайла Всеволодовича, одруженого з дочкою Романа від першого “законного” шлюбу.

У 1235 р. Михайло Всеволодович організував проти Романовичів коаліцію, куди крім Ізяслава Мстиславича, болохівських князів та половців ввійшов ще й мазовецький князь Конрад. Данило Романович і Михайло Всеволодович мусили шукали порозуміння з угорцями. В середовищі галицьких бояр існувала потужна проугорська партія, зацікавлена в угорсько-галицькій унії (на зразок угорсько-хорватської унії, де хорватська знать ділила владу з угорськими намісниками) і прихильна до ідеології угорського баронства (де король розглядався як перший серед рівних). Заохочені цією партією Арпадовичі втрутилися в боротьбу за Галицьку спадщину, і їм вдалося кілька разів посадити на галицький престол угорських принців або своїх ставлеників. Данило Романович виховувався в дитинстві з Белою IV, був його родичем, знав угорську мову, але Михайло Всеволодович, права якого на Галицьку спадщину були більш примарними, влаштував угорців краще.

І тоді Данило Романович наважився на більш радикальний крок. У 1235 р., по смерті угорського короля Андрія, у Фегерварі відбулася коронація Бели IV, під час якої колишній галицький король Калман ніс меч, а Данило Романович вів за уздечку коня угорського короля²¹. Цей епізод з біографії Данила Романовича досі залишається дискусійним. Від повного заперечення цього факту (М.Дашкевич, Д.Зубрицький, І.Шараневич), замовчування (В.Пашуто, М.Котляр), сумнівів щодо його значення (М.Грушевський, І.Крип'якевич) до беззаперечного визнання Данила Романовича угорським ленником (М.Карамзін, Б.Хоман)²². До останнього висновку прийшов нещодавно і М.Волощук²³. О.Майоров, вважаючи, що князь Данило Романович формально визнав себе васалом нового угорського короля, справедливо вба-

чав причину цього кроку у пошуках військової підтримки проти Михайла Всеволодовича та його сина, звертаючи увагу на те, що рівночасно Василько Романович просив допомоги у поляків²⁴. Більш стримано поставився до цієї події О.Головко. Він, по суті, відкидає можливість прийняття васалітету, але справедливо звертає увагу на те, що стосунки з угорським королем не розвивалися в такому напрямі, як бажав руський князь перед поїздкою до Угорщини. Це змусило Данила згодом вдатися до багатогодової дипломатичної комбінації в Центральній Європі²⁵. М.Лабулька, дослідив сам чин ведення коня під час урочистих церемоній (Officium Stratoris), спираючись на висновки Р.Гольцмана, який вважав, що цей чин був виявом пошанування і визнання високого значення, але не ленної залежності. Останню символізував чин стремена (Officium Strepeae), коли супровідник тримав стремено вершника, до чого був зобов'язаний ленник. Як приклад, М.Лабулька навів факт здійснення чину Officium Stratoris у 1210 р. королями Данії та Норвегії щодо короля Швеції, який не привів до васалітету цих володарів²⁶, також дійшов до висновку, що Данило Романович не був ленником угорського короля²⁷.

Для Данила Романовича це був чи не найважчий період його політичної діяльності. Зібравши спадщину батька, він раптом знову втратив її важливішу частку і мусив починати майже все спочатку. За таких умов можна було навіть формально визнати себе васалом угорського короля, допомога якого чи хоча б дружній нейтралітет були конче потрібними. До того ж у Галичі провідною політичною силою була потужна проугорська партія галицького боярства. Тут версія О.Майорова виглядає переконливою.

Правим також є і О.Головко. Данило Романович не отримав очікуваної підтримки від товариша дитинства короля Бели IV. А тому він незабаром вдався по допомогу до іншого родича – австрійського герцога Фрідріха II фон Бабенберга. І це подіяло на угорську адміністрацію. У 1236 р. Бела IV змушений був зайняти нейтральну позицію щодо міжкнязівських конфліктів на Русі, відмовившись від заручин своєї дочки з Ростиславом Михайловичем²⁸. В кінці 1235 р., отримавши польську допомогу, Романовичі кинулися відвоювати Галич. Це їм не вдалося. Але у 1236 р. у Чернігівську землю вторгнувся переяслав-заліський і новгородський князь Ярослав Всеволодович. Михайло Всеволодович мусив покинути Галич, у якому залишив сина Ростислава. І вже у 1237 р. у боротьбі з Ростиславом Михайловичем, після двох компромісних мирів, Данило Романович повернув собі Перемишльське князівство. Перемишльські бояри у своїй масі досить активно підтримували проугорську партію. Напевно, “угорський пасьянс” Данила Романовича був вдалим виходом з надзвичайно скрутної ситуації.

Дорогичинська кампанія. У березні 1238 р. Данило Романович розбив під Дорогичином орденських братів. Комтур Бруно потрапив у полон²⁹. Дорогичинська земля була повернута до складу Волині.

Цій події колись надавалося надзвичайно велике значення в контексті розмов про експансію католицького Риму проти православної церкви. Події під Дорогичином порівнювалися з перемогою Олександра Невського на Чудському озері; вважалося, що князі Данило Галицький та Олександр Невський зупинили агресію Тевтонського Ордену. Відомий поет М.Бажан навіть присвятив цій події цілу поему. О.Головко першим звернув увагу, що Добжинський Орден не був філією Тевтонського Ордену, а був створений рицарями-мечоносцями, що прибули з Лівонії до мазовецького князя Конрада³⁰. Пізніше подіям під Дорогичином спеціальні дослідження присвятили М.Ф.Котляр та О.М.Масан³¹.

Отже, Орден добжинців був утворений з лицарів-мечоносців, що прибули до Мазовії, де попали під патронат мазовецького князя Конрада (лицарі визнали це право і обіцяли не переходити під владу інших володарів³²), який сподівався з їхньою допомогою завоювати частину пруських земель, що спрямовувалося також проти інтересів Тевтонського Ордену. Політика Конрада стосовно волинських князів була схожою з політикою Романовичів стосовно Угорщини. Балансуючи між союзом та васалітетом, слабша сторона спішила використати будь-які проблеми сильнішої сторони, щоби укріпити свої позиції за її рахунок. Надаючи добжинським лицарям волинський Дорогичин, Конрад переслідував і іншу мету, вигідну мазовецьким князям; – взяти під контроль цей стратегічно важливий регіон.

Тому, напевно, більш правий О.Головко, полемізуючи з О.Масаном, який зводить дорогичинський конфлікт до малозначущого епізоду³³. Немає підстав вважати Дорогичин слабоукріпленим містом, оскільки добжинці, напевно, його не штурмували. Мазовецькі князі мали там давні зв'язки і давно зазіхали на цей регіон. Напевно, місцеве боярство домовилося з Конрадом у 1235 р., під час великої скрути Романовичів. Данило Романович, можливо, цілком свідомо оголошував похід проти ятвягів, щоби несподівано з'явитися під Дорогичином “в силі тяжкій”³⁴. О.Масан правий, безперечно, в іншому: битви під Дорогичином чи штурму міста, напевно, не було. Невелике військо добжинських братів з їх комтуром просто склало зброю. Більшість з них загинула не під Дорогичином, а у битві з монголами під Легницею 9 квітень 1241 р.³⁵.

Королівство Русі: реальність і міфи З різних причин прийняття королівської корони Данилом Романовичем досі не зустрічає адекватного відбиття в оцінках істориків, в тому числі і українських. Можна побачити найріз-

номанітніші підходи до цієї події – від надмірної апологетики до ігнорування, написання королівського титулу у лапках або ствердження, що він не мав жодного значення, і сам Данило Романович ним не користувався. Подібні висновки суперечать джерелам, автентичність яких не викликає сумнівів, тому немає потреби їх спростовувати. Але залишаються інші проблеми, які вимагають продовження дискусії, розпочатої півстоліття тому українськими істориками на еміграції³⁶. Чому саме у 1253 р. галицько-волинський князь Данило Романович коронувався як „король Русі”? Що тоді розумілося під назвою „королівства Русі”, і чому Лев Данилович не був коронований королем, а його син Юрій Львович прийняв цю корону?

„Світлішим королем Русі” титулував Данила Романовича папа Іннокентій IV³⁷. „Світлому мужеві Данилові I, королеві русинів” писав у 1254 р. віце-магістр Тевтонського Ордену Бургард фон Горнгаузен³⁸. Чи означав цей титул просто перетворення Галицької землі з князівства у королівство? Подібний висновок можна було б зробити на підставі титулу короля Юрія Львовича: „король Русі (regis Russiae), князь Лодомерії (principis Ladimiriae)”, тобто „король галицький і князь володимирський (волинський)”, тим більше, що подібний титул прийняли угорські королі, від яких його успадкували австрійські цісарі і на підставі цього у 1772 р. при першому розподілі Речі Посполитої отримали це королівство. Таке розуміння королівства Русі вважали допустимим Я.Ісаєвич,³⁹ а також автор цих рядків. Сумніви у мене з’явилися тільки після вивчення джерел з ординської історії.

Титул короля Галицької землі (rex Galicie), судячи з грамоти від 2 травня 1189 р., носив угорський король Бела III⁴⁰. Незважаючи на думку М.Грушевського про непевність цього факту, поза як цей документ не королівський, а єпископський, а інші документи відсутні⁴¹, судячи з подальшої угорської політики стосовно Галицької землі, цей титул таки був прийнятий. Далі Угорщина при кожній нагоді прагнула приєднати Галицьку землю на підставі особистої унії, визнаної галицьким боярством, як це вдалося з Хорватією.⁴² Королями “Галіції” титулувалися Андрій II (1205-1235) та його син Калман (1215-1222), причому останній був коронований у Галичі, що було визнано папою, і фактично володів галицьким престолом у 1215-1219, 1220-1221 рр.⁴³ Якби у Римі вирішили просто коронувати Данила Романовича галицькою короною, його іменували б „rex Galiciae” чи „rex Galiciae et Lodomeriae” як титулувався з 1206 р. Андрій II⁴⁴. Людовик Анжуйський, претендуючи на Галицьку спадщину по вигасненні Романовичів як спадкоємець Арпадовичів, спочатку прийняв перший титул, замінивши його у ході війни з Любартом-Дмитром Гедиміновичем титулом „короля Галіції і Лодомерії” (1370-1382). Угорські королі зберегли цей титул і від них він перейшов до

австрійських цісарів. Угорщина не визнала анексії Галицької землі Польщею у 1387 р. (Казимір III визнав права Анжуйської династії на Галицьку спадщину за угодою 1350 р.), і у польсько-угорських угодах 1412, 1415 та 1423 рр. вирішення цього питання відкладалося на більш пізній час.⁴⁵ Отже, схоже, що в силу різних причин угорські королі не успадкували титулу Данила Романовича та Юрія Львовича. Цей титул королів Русі здобував, а також невдало здійснив спробу через унію об'єднати королівство Русі з Польщею Казимір III, який через протидію польської знаті був змушений вдатися до спроби анексії, завершеної його наступниками.⁴⁶ А, можливо, польська еліта, протидіючи унії, не тільки спиралася на власні амбіції, а мала певну рацію, побоюючись декларування існування королівства Русі?

Зрозуміло, що держави, яка офіційно називалася „Київська Русь”, „Древня Русь” чи „Давня Русь”, ніколи не існувало (котра з цих історіографічних назв є сьогодні більш прийнятною – питання дискусійне, автор схиляється до першої). За джерелами, сучасники називали державу “Русь”⁴⁷ або “Руська земля”⁴⁸. При цьому останній термін вживався як у широкому значенні для всієї держави, так і у вузькому – для території Київської, Чернігівської і Переяславської земель чи власне Київської землі⁴⁹. Іноземні джерела подають назви “Rus”, “Rus(s)ia”, “Rucia”, “Ruscia”, “Ruzzi”, “Ruzzia ar-Rus”, “Rutzeland”, “Ryscaland”, “Ryssland”, “Rusco”, “Ros” і т.д.

З похідних назв джерелам відомі тільки три: “Мала Русь” – вперше у 1334 р. в титулі галицько-волинського князя Болеслава-Юрія: „Dei gratia natus dux totius Russae Minoris” („З Божої ласки природжений князь всієї Малої Русі”)⁵⁰, “Велика Русь” – вперше у 1542 р.⁵¹ та “Біла Русь” – під 1305 р., але у такому пізньому джерелі як Густинський літопис⁵². Терміну „Червона Русь”, ще досі популярного у польській історіографії, середньовічні джерела взагалі не знали, хоча поряд з термінами „Біла Русь” (тобто „Західна Русь” за аналогією з “Білою Хорватією” та “Білою Сербією”) та „Чорна Русь” (тобто „Північна Русь”), цей термін міг відбивати якусь архаїку раннього періоду історії Русі („Червона Русь” – „Південна Русь”).

Термін „Велика Русь” для московських книжників служив підставою для претензій до територій, які колись входили до складу Київської Русі, що відбивало реалії московської політики у XVI ст. і незабаром стало основою офіційного титулу великих князів московських. У XIII ст. королівство Русі могло означати тільки всю державу, яку історики назвали Київська Русь.

Данило Романович, як і його батько, дід та прадід, намагався стати сюзереном всієї Русі, тобто князем київським. Це йому вдалося після відновлення батьківської спадщини і повторного об'єднання галицьких і волинських земель перед самим монгольським наступом на столицю.

Золота Орда як держава сформувалася у 1243 р., після того, як Бату змушений був перервати похід у Європу, бо його покинули зі своїми ордами Гуюк та інші царевичі, які по смерті каана Угедея відійшли на схід, щоб взяти участь у боротьбі за престол великого каана⁵³. Як і всі монгольські великі і малі улуси, Золота Орда ділилася на дві частини: правий і лівий фланги (улус Джучі, напевно, був так розділений ще при житті самого Джучі чи у 1227 р.). Ці частини отримали назви Синьої і Білої Орд (Кок-Орди і Ак-Орди), тобто східної (правий фланг) та західної (лівий фланг) орд. Правий фланг з центром на правобережжі Сир-Дар'ї і містами Сигнак та Отрар отримав брат Бату – Орду, лівий фланг, напевно, – наступний брат Берке. Спочатку лівий фланг займав Поволжя, а після 1243 р. його центр перемістився на Північний Кавказ, який мав найкращі пасовища, що було особливо важливим для монголів-кочовиків. Крім того, Бату розділив свої володіння на 12 улусів, які входили до складу обох флангів (термін „улус” загалом означає „державу”, але в даному розумінні найкраще відповідає терміну „князівство”), які, в свою чергу, стали ділитися на дрібніші улуси (адміністративні одиниці і феоди одночасно), відповідно до монгольської практики, за військовим принципом, у залежності від рангу їх державця (темник, тисячник, сотник, десятник).

Великі улуси-князівства, які ввійшли до складу Ак-Орди і Кок-Орди, отримали Чингізиди – переважно близька родина Бату. Берке отримав тоді Північний Кавказ, інший брат Шейбан – межиріччя Іртиша і Обі. Старший син Бату Сартак отримав правобережжя нижньої течії Волги.⁵⁴

Більшість дослідників вважає, що п'ять улусів охопили Північне і Західне Причорномор'я. Пониззя Дунаю і межиріччя Пруту і Дністра отримав, можливо, брат Бату – Бувал, бо пізніше цей улус був центром володінь його внука – знаменитого Ногая. Межиріччя Дніпра та Дністра дісталось Коренці (Куремсі). В Бакоті сидів його баскак, а болохівські князі стали його прямими васалами. Лівобережжя отримав зять Бату – Мауці (Могуцій). Його васалами стали чернігівські князі. Правобережжя Дону було віддано Картану, одруженому з сестрою Бату. П'ятий улус охоплював Крим⁵⁵. Не виключено однак, що перші три улуси насправді склали один велетенський улус, який належав Мауці. М.Сафаргалієв вважає, що Бувал – це спотворення імені Мувал, тобто, цей царевич був тотожним Мауці і отримав від Бату улус у складі всього Причорномор'я, аж до Дунаю. Цей улус потім перейшов до його сина Татара та внука Ногая. А Коренца був просто темником і еміром Мауці, адже не випадково темник Бурундай, який змінив пізніше Коренцу, був еміром Ногая⁵⁶. Крім того, ніде немає натяку, що Коренца був Чингізидом, а всі великі улуси були роздані саме Чингізидам.

Папський дипломат Плано де Карпіні згадує Мауці у переліку монгольських вождів⁵⁷. П.Рикін досить переконливо ототожнив цього Мауці (Моусу) з Муджі Яя, який, за Рашид ад-Діном, був другим сином Чагатая⁵⁸. Мауці – син Чагатая, звичайно, більше підходив на зятя Бату. Як Чингізид, через якого відбулося пов'язання гілки Джучі з гілкою Чагатая, він міг отримати в улус все Причорномор'я від азовських берегів до гирла Дністра або навіть Дунаю. Як сюзерен цих територій, Мауці міг вимагати пізніше у Данила Романовича Галич.

Повернути собі Київ князь Данило робив спроби і після відходу монгольських військ. З цим значною мірою була пов'язана поїздка Данила Романовича в ставку Бату після блискучої перемоги у 1245 р. під Ярославом над претендентом на галицький престол Ростиславом Михайловичем, якого підтримувала Угорщина. Але „князю бувшому великому, володівшому Руською землею, Києвом, і Володимиром, і Галичем”⁵⁹ не вдалося отримати від монгольського владика ярлика на столицю. Не випадково князівський літописець записав: „Ой, гірше зла честь татарська”. Галицького князя приймали значно краще за інших і не зачепили його основних володінь, але „його ж отець був цезарем у Руський землі... син того не дістав честі”.⁶⁰ Напевно тому Мауці, до улусу якого були віднесені ці землі, і послав Данилові виклик: “Дай Галич”, намагаючися протидіяти спробам князя відновити своє панування на Дніпрі.

Бату відмінив вимогу Мауці, але дав зрозуміти, що монголи не бажають відродження Київської Русі навіть як васальної держави. Пізніше, надаючи ярлик на Київ Олександрові Невському, який цього добивався, він поставив старшим серед володимиро-суздальських князів його молодшого брата, підкресливши тим самим не тільки падіння значення Києва, але й ліквідацію імперії Київська Русь. Взагалі Бату поклав початок політики, орієнтованої на подальше роздроблення земель колишньої Київської Русі. З кожною із цих земель у монголів були свої стосунки, відмінні від інших. Старші з володимиро-суздальських і рязанських князів стали безпосередніми васалами хана. Очевидно, у подібних стосунках мали перебувати сюзерени Смоленської землі та Великий Новгород, які не були завойовані, а піддалися добровільно. Переяславська земля була віддана у безпосереднє володіння ординцям, в околицях Переяслава була ставка Коренци. Чернігівські князі стали васалами Мауці, а дрібні князі з Київської землі разом з болохівськими князями - його васала Коренци. Васалами Мауці (чи навіть Коренци?) мали бути, напевно, і галицько-волинські князі. Турово-пінські князі, визнавши ординську зверхність, залишилися волинськими васалами. І тільки Полоцька

земля, не піддавшись Орді, відкрила обійми для литовських династій, які опанували її головні престולי⁶¹.

З істориків на спробі Данила Романовича відновити Київську Русь, нехай і залежну від Монгольської імперії, першим звернув увагу О.Толочко⁶². Він датував поїздки Данила Романовича в Орду 1250 р. Хронологія Галицько-Волинського літопису достатньо проблематична, але, напевно, все ж мають рацію М.Грушевський та інші історики, які датували цю поїздки 1246 р.⁶³. Саме з цього періоду розпочався різкий поворот у політиці Данила Романовича, якому надали ярлик на Галицьку та Волинську землі, у бік тісних контактів із Західною Європою і боротьби з ординською зверхністю⁶⁴. Тоді ж почалося швидке укріплення міст і перенесення столиці у Холм на північно-західному кордоні володінь Романовичів. Одночасно велися пошуки союзників проти Орди. У 1251 р. такий союз було скріплено шлюбом дочки Данила з володимиро-суздальським князем Андрієм Володимировичем, який незабаром виступив проти ординців⁶⁵.

Ці заходи завершилися відкритим викликом Золотій Орді у 1253 р., коли Данило Романович прийняв від римського папи Інокентія IV королівську корону. Як васал хана Золотої Орди, він не мав права цього робити. Такий акт міг означати тільки одне: повну відмову від ординської залежності. У середньовіччі, як відомо, не допускалося випадковостей з титулами. Тому і московська дипломатія у стосунках з усіма сусідами так вперто добивалася визнання найдрібніших частинок титулу своїх правителів. Не було жодної випадковості, а самочинне коронування потребувало довгого шляху до його визнання, як це було з тими ж московськими царями. Не випадково великий князь литовський не надів сам королівської корони, а чекав офіційної коронації, яку б визнали всі. Бату був ханом (тобто королем) Золотої Орди і васалом каана (імператора) Монголії. Прийняття його васалом королівської корони від римського папи не тільки означало розрив васальних стосунків, а зрівнювало колишнього васала з його сюзереном⁶⁶. Титул „король Русі” означав, що король Данило претендує на звільнення всієї території колишньої Русі.

Сумніватися у цьому висновку не доводиться: папські булли надійно підтверджують інформацію літописця. Папа оголосив хрестовий похід проти Орди. Його буллу отримав навіть князь Олександр Невський. Відразу ж після цього у 1254 р. почалися походи проти Бакоти, де старшина Милій став ординським баскаком, та болохівських князів, які залишилися васалами Коренци. Ці заходи викликали війну з Коренцою, яка закінчилася перемогою короля Данила.

Можна стверджувати, що Данило Романович добре володів інформацією про події в Орді. Час виступу проти монголів було обрано вдало. Батий хворів, у 1255 р. він помер у віці лише 48 років. Передчуваючи смерть, він відправив сина Сартака у Каракорум до Менгу-каана. Зобов'язаний своїм престолом Батисві, Менгу затвердив Сартака, як тільки-но прийшла звістка про смерть його батька. Але Сартак не доїхав до столиці, він помер від отрути у 1256 р. За цією загибеллю стояв Берке, який по смерті Орду був найстаршим серед Джучидів.⁶⁷ По смерті Сартака Менгу затвердив ханом Улакчі, доручивши Боракчин-хатун, вдові Батия, опікуватися сином до його повноліття. Але і цей юний хан помер у 1257 р. не без допомоги Берке.

У 1258 р. Берке нарешті став ханом Золотої Орди. Почався перепис населення у завойованих руських князівствах, для контролю за ними монголи призначали баскаків, темників, тисяцьких, сотників і десятників. Коренца був зміщений і замінений темником Бурундаем. Це був один з кращих монгольських полководців, який відзначився ще у боях на Волзі у 1236 р. та в угорському поході 1241 р., а пізніше був соратником Ногая і загинув 22 травня 1289 р. на війні з Хулагідами в Азербайджані.

Отримавши значну допомогу, „у тяжкій силі”, Бурундай у 1258-1259 рр. відновив ординське панування. На його вимогу були зруйновані укріплення Володимира, Луцька, Крем'янця і Львова⁶⁸. Бурундай змусив галицьких та волинських князів воювати проти їх союзників литовців.

Король Данило під час походів Бурундая перебував в еміграції в Угорщині. Очевидно, що монголи його змістили, а брат і сини скорилися нападаючим під загрозою плондрування краю. Монголи не змогли здобути столицю Данила Холм, але й король не зміг підняти на боротьбу своїх західних союзників. Історики здавна сперечаються: чий стратегічний вибір був правильним: короля Данила, який намагався відновити незалежну Русь, спираючись на союз із Заходом, чи князя Олександра Невського, який бачив вихід у порозумінні із ханами Золотої Орди?⁶⁹

Чому Мауці не брав участі у війнах 1254, 1258-1259 рр.? Джерела нічого не говорять щодо участі цього царевича у військових походах, а П'яно де Карпіні зазначив, що він залишався у монгольських землях. Мауці міг бути пораненим в одному з попередніх походів, міг бути розніженим принцом подібно до самого Бату (яким його зобразив китайський мініатюрист) або просто померти до початку цих подій. По його смерті Берке, напевно, передав цей улус іншому Чингізидові – Татару, батькові Ногая або самому Ногаю, якого виділяв серед інших царевичів.

У 1260 р. ситуація в Золотій Орді знову загострилася. Смерть Менгукана привела до боротьби за головний монгольський трон між Хубілаєм та Арик-Бугою. Війна між претендентами закінчилася у 1264 р. на користь Хубілая. Берке не приймав участі у цій війні, використавши її для поступового відокремлення Золотої Орди від Монгольської імперії. Цьому сприяло і перенесення столиці Монгольської імперії у Ханбалик (Пекін). Одночасно розпочалося суперництво між Золотою Ордою і державою Хулагу, якому Джучиди допомогли завоювати Іран. Основною причиною були претензії Берке на Азербайджан, який Хулагу не хотів віддавати, маючи свою столицю у Тебрізі.⁷⁰ У 1262 р. розпочалася ця війна, яка з перервами тривала майже до кінця XIV ст. Перша велика битва на лівому березі р.Кури (1263 р.) закінчилася повною поразкою Хулагу. Тут, за свідченням арабського історика Ібн Василя, Берке виголосив свою знамениту сентенцію: „Якщо б ми діяли спільно, то підпорядкували б весь світ”.⁷¹

Зміна ситуації в Орді, яка вимагала концентрації сил на сході, дозволила у 1262 р. королеві Данилові повернутися з Угорщини. З цього періоду і майже до 1265 р. Галицько-Волинська держава не визнавала ординської зверхності.

Король Данило Романович помер у 1264 р.⁷² Його поховали в Холмі, який був його столицею, у соборі св. Богородиці. Можна стверджувати, що король Данило помер не ординським васалом, а незалежним володарем, до кінця залишаючись вірним своїй політиці відродження незалежної Русі.

Причорноморський улус отримав Ногай, який відзначився на війні з Хулагідами. Це був вмілий і твердий політик, який протягом короткого періоду підпорядкував собі Тирновське царство, Видинське і Бранічевське князівства, змусив Візантію та Сербію зважати з кожний його крок. Князь Лев Данилович теж став його васалом. З одного боку, він мусив рахуватися з реаліями і не загострювати стосунків з Ордою. З іншого, саме з допомогою Ногая він приборкав прагнення своїх рідних братів, а також Володимира Васильовича до роздроблення королівства. Лев Данилович використовував допомогу Ногая і в боротьбі за литовську і польську та угорську спадщину. Ногаю, який продовжував розширювати свій вплив на Балканах, карбував власну монету і фактично утворив окремих улус з центром в гирлі Дунаю в Ісакчі, що загрожувало відривом від Золотої Орди, потрібен був надійний васал і союзник на півночі. Через це, напевно, Лев Данилович, якого західні джерела титулюють „королем”, так цього титулу і не прийняв. Подібна ситуація тривала до походу золотоординського хана Телебуги у 1287 р.⁷³, який першим зрозумів небезпеку політики Ногая і спробував зробити галицько-волинських князів своїми безпосередніми васалами. Можливо, що саме че-

рез це Ногай доклав зусиль до загибелі Телебуги, після чого його старі стосунки з галицько-волинськими князями були відновлені. Галицько-волинські дружини були у складі війська Ногая у битві, яка відбулася 15 вересня 1300 р. у місцевості Куқанлик десь у низів'ях Південного Бугу чи Дністра⁷⁴.

Ногай загинув, а хан Тохта змушений був продовжувати війну за Азербайджан. Його родичі спустошили улус Ногая, але самі втягнулися в усобицю з його сином Джуке та внуком Кара-Кішеком. Це дозволило Галицько-Волинському королівству відновити свою незалежність від Орди, що було задекларовано коронацією Юрія Даниловича. Більше того, у 1303 р. він добився утворення окремої Галицької митрополії, на що пішла константинопольська патріархія, яка опиралася фундації нових діоцезів. Досить згадати спроби в цьому напрямі князя Андрія Боголюбського чи великих князів литовських. Ця митрополія об'єднала єпископії, які знаходилися на територіях поза межами ординського контролю, включаючи і невіддані королю Юрію, наприклад, турівську (митрополит київський перебував у Володимирі на Клязьмі під ординським контролем)⁷⁵.

Князь Андрій Юрійович та його брат Лев мали великі проблеми з ординцями. Не випадково, що вони пропонували Тевтонському Ордену захист від останніх⁷⁶, підкреслюючи, що саме ці землі знаходяться на межі фронту християнської Європи проти Орди, яка з часів Узбека повністю перейшла у мусульманський табір, а Владислав Локеток в листі до папи Івана XXII від 21 травня 1323 р. назвав їх військо нездоланим захистом від ординців. Можливо, що тому Андрій Юрійович не прийняв королівського титулу, а брати так і не допомогли рухові закарпатських феодалів, які закликали їх поборотися за угорську спадщину. У світлі цих фактів мотивованим виглядає припущення про загибель обох князів у боротьбі з Ордою.⁷⁷

Компроміс, який привів до влади Болеслава-Юрія Тройденевича, тобто, не дозволив опанувати трон королівства литовському чи польському претендентам, був досягнутий за участі хана Узбека.⁷⁸ Допоміг Узбек і пізніше Любартові-Дмитру Гедиміновичу та Дмитрові Детькові у боротьбі проти Казимира III. Ординці змагалися за повернення свого впливу на королівство до смерті Узбека у 1342 р. Напевно, тому у 1334 р. галицько-волинського князь Болеслав-Юрій титулувався як „з Божої ласки природжений князь всієї Малої Русі”, віддаючи данину реаліям часу і підкреслюючи відмову галицько-волинських володарів від усієї Русі, хоча перед тим використовував титули „Nos Georgis Dei gratia dux Russiae”, “Georgius Dei gratia dux Terrae Russiae, Galiciae et Ladimere”, “Georgius, ex dono Dei natus dux et dominus Russiae”. „Мала Русь” тут виступає в значенні тієї частини Русі, яка

не була підвладна монголам. Можливо, що це стало також однією з причин виступу польської еліти проти планів Казимира III щодо унії Польщі з королівством Русі. У Кракові могли побоюватися війни з Золотою Ордою, яка в середині XIV ст. переживала період піднесення. Подібні мотиви могли вплинути і на рішення Людовика Анжуйського, який вдовольнився більш надійним і „земним” титулом „короля Галіції і Лодомерії”, відмовившись від більш престижного і претензійного титулу „короля Русі”. Тим самим він презентував відмову від тих земель Русі, які знаходилися під ординським пануванням. Титул „князів Русі” взяли собі пізніше мазовецькі князі, які володіли Белзьким та Жидачівським князівствами, але це було вже тоді, коли Орда агонізувала і не могла їм загрожувати. І сам титул на той час перетворився на пустий звук.

Хто заснував місто Львів? У літературі панівною залишається версія, що місто Львів було засноване королем Данилом і назване на честь його (найстаршого на той час) сина Лева. Ці здогадки базуються тільки на фрагменті короткої похвали королю Данилові, де літописець зазначив, що він збудував “городи многі”. Літопис підтверджує заснування королем Данилом Холму та Угровеська (Угровська). Можна ще говорити про Данилів. Але чому ні літопис, який на кожному кроці грішить аполегетикою Данила та Василька Романовичів, ні жодне інше джерело не назвали короля Данила засновником Львова?

В той час всі пізніші джерела: хроніки Мартина Груневега, Мартина Кромера, Йоганна Альнпека, Симеона Окольського, Бартоломея Зіморовича та літописи Археологічного товариства, Рачинського, Ольшевський, Євреїновський та Румянцівський, поезії XVI-XVII ст., один актовий документ кінця XVI ст. подають засновником міста князя Лева. Латинський напис на Галицькій брамі: „*Князь Лев поклав мені підвалини. Нащадки дали ім'я Леоптополіс*” також побіжно свідчив на користь такої думки. Зрештою, місто стало столицею Галицького королівства ще в останній чверті XIII ст. за часів князя Лева⁷⁹.

Львів виник на межі Перемишльського та Белзького князівств, які належали князю Леву. Але з якого часу? Стан джерел, які збереглися, не дозволяє однозначно відповісти на це питання. Найбільш виваженою виглядає здогадка Я.Ісаєвича, що “Данило здійснював загальне керівництво будівництвом Львова, а Лев безпосередньо очолив будівництво”⁸⁰. Але у 1245 р. у битві під Ярославом Лев Данилович командував окремим полком, що свідчить про наявність у нього власного уділу. Ним міг бути лише Перемишль, бо Белз тримав тоді Всеволод Олександрович. Десь після 1245 р. Белз також перейшов до Лева. А Львів вперше згаданий під 1256 р. Закладаючи нове

місто на стику своїх князівств між 1245 та 1256 рр., Лев Данилович навіть не мусив питати дозволу батька. Романовичі тоді укріплювали свої землі, будували фортеці, закликали звідусіль колоністів: ремісників та купців (німців, караїмів та інших). Потрібні були кошти і ресурси. Великими були і втрати населення після монгольського розгрому і безперестанних війн... Зрештою, і місто Львів виникло не на голому місці. Від середини I тис. н.е. над Полтвою (за теперішньою будовою театру ім. М.Заньковецької) існувало село. Археологи знаходять і інші поселення, розкидані навколо Замкової гори, на якій існував укріплений центр, давніший за замок князя Лева⁸¹. Так хто і коли заснував Львів? Напевно, Лев Данилович просто об'єднав розрізнені поселення у місто, назвавши його своїм іменем. Це ще одна загадка з біографії короля Данила.

Ми торкнулися лише спроби розв'язання кількох загадок з біографії короля Данила, яка, безперечно, потребує подальших досліджень.

¹ Зубрицкий Д. История древнего Галицко-Русского княжества. – Ч. 3. – Львов, 1855. – С. 28-169; Смирнов М.М. Судьбы Червонной или Галицкой Руси до соединения ее с Польшей. – СПб., 1860. – С. 64-89; Шараневич И. История Галицко-Володимирской Руси: От найдажнейших времен до року 1453. – Львов, 1863. – С. 60-98; Дашкевич Н.П. Княжение Даниила Галицкого по русским и иностранным известиям. – К., 1873; Его же. Переговоры пап с Даниилом Галицким об унии Юго-Западной Руси с католичеством // Университетские изв. ун-та св. Владимира. – 1884. – N 8; Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 3. – Львів, 1905. – С. 1-92, 504-520; Черепнин Л.В. Летописец Даниила Галицкого // Исторические записки. – 1941. – Т. 12; Гуслистый К. Данило Галицький. – Саратов, 1942; Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950; Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. – К., 1984. – С. 87-104; Вид. 2. – Львів, 1999. – С. 114-134; Ісаєвич Я. Князь і король Данило та його спадкоємці // Львівська брама. – 2001. – № 9-10 (81-82). – С. 2-5; Рожко М. Оборонне будівництво Данила Галицького // Там само. – С. 24-29; Войтович Л. Данило Галицький. Загадки і проблеми // Галицька брама. – 2001. – N 9-10. Король Данило та його син Лев. – С. 12-16; Його ж. Друга галицька династія. Загадки і проблеми // Семінарій “Княжі часи”. – Львів, 2002. – С. 2-6; Його ж. Друга галицька династія. Загадки і проблеми досліджень // Пам'ять століть (Київ). – 2002. – № 5. – С. 35-48; Його ж. Король Данило Романович. Загадки і проблеми // Король Данило Романович і його місце в українській історії – С. 24-29; Його ж. Королівство Русі: реальність і міфи // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. 7. – Дрогобич, 2003. – С. 63-71; Його ж. Княжа доба на Русі: Портрети еліти. – Біла Церква, 2006. – С. 480-487, 492-494; Його ж. Реформи армії князями Данилом Романовичем та Левом Даниловичем у середині XIII ст. // Вісник національного університету “Львівська політехніка”. – № 571: Держава та армія. – Львів, 2006. – С. 89-93; Його ж. Союз галицьких Романовичів з Австрією та Чехією у XIII ст. // Проблеми слов'язнознавства. – Вип. 56. – 2006. – С. 263-273; Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. – Poznań-Wrocław, 2002. – S. 60-77; ibid. Polityka koligacyjna Daniela i Wasylka Ro-

- manowiczów. Prolegimona // А се его сребро. Збірник праць на пошану М.Ф.Котляра з нагоди його 70-річчя. – К., 2002. – С. 139-156; Паславський І. Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII ст. – Львів, 2003; Полек В. Корона і коронація Данила Галицького. – Івано-Франківськ, 2003; Дашкевич Я. Проблема державності на Галицько-Волинських землях (кінець X – середина XIV ст.) // Король Данило Романович і його місце в українській історії. – Львів, 2003. – С. 8-23; Кучинко М. Данило Романович і Волинська земля // Там само. – С. 49-57; Ліхтей І. Боротьба Данила Романовича і Пшемисла-Оттокара II за Австрійську спадщину // Там само. – С. 75-84; Петрик В. Містобудівна діяльність Данила Галицького // Там само. – С. 119-127; Bartnicki M. Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217-1264. – Lublin, 2005; Головка О.Б. Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. – К., 2006; Його ж. Боярська “фронта” в Галичі // Пам’ять століть. – 2002. – № 5. – С. 49-60; та ін.
- ² Котляр М.Ф. Данило Галицький. – К., 1979; Його ж. Рожденный в кольчуге (Даниил Галицкий) // Котляр Н.Ф., Смолий В.А. История в жизнеописаниях. – К., 1990. – С. 97-110; Його ж. Данило, король руський // Котляр М.Ф. Полководці Давньої Русі. – К., 1991; Його ж. Данило Галицький. – К., 2001; та ін.
- ³ Зараз в літературі висловлена версія про можливість того, що Данило був молодшим за віком за Василька, проте такий висновок потребує серйозної аргументації. Див. Толочко Олексій. Замітки з Галицько-Волинського літописання. – Київ, 2005. – С. 17-33.
- ⁴ Regesta Pontificum Romanorum / Ed. A.Pothast. – Т. 1. – Berolini, 1874. – N 12097; Большакова С.А. Папские послания галицкому князю как исторический источник // Древнейшие государства на территории СРСР. Материалы и исследования. 1975 г. – М., 1976. – С. 123-124.
- ⁵ Головка О.Б. Князь Роман Мстиславич та його доба. – К., 2001; Войтович Л. Княжа доба на Русі: Портрети еліти. – С. 470-490.
- ⁶ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. – S.4-41.
- ⁷ Grała H. Drugie małżeństwo Romana Mścisławowicza // Slavia Orientalis. – 1982. – S. 116-123.
- ⁸ Войтович Л. Княжа доба на Русі: Портрети еліти. – С. 480-487.
- ⁹ Шацька Г. Галицько-Волинська держава і німці // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Тези міжнародної наукової конференції в Галичі 19-21.08.1993 р. – Львів, 1993. – С. 116.
- ¹⁰ Грушевский М.С. Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV столетия. – К., 1891. – С. 267.
- ¹¹ Толочко О.П. Конституційний проект Романа Мстиславича 1203 р.: спроба джерелознавчого дослідження // Укр. іст. журн. – 1995. – № 6. – С. 22-36.
- ¹² Рыбаков Б.А. Древняя Русь. Сказания, былины, летописи. – М., 1963. – С. 163.
- ¹³ Котляр М.Ф. Данило Галицький. – К., 1979. – С. 21-22; Его же. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волинской Руси IX-XIII веков. – К., 1985. – С. 120-121.
- ¹⁴ Толочко П.П. Киев и Киевская земля в период феодальной раздробленности XII-XIII веков. – К., 1980. – С. 182-183.

- ¹⁵ Войтович Л.В. Генеалогія династії Рюриковичів. – С. 114; Його ж. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів... – С. 30, 51, 56; Його ж. Князівські династії... – С. 377-378.
- ¹⁶ Головко О.Б. Князь Роман Мстиславич... – С. 167-168.
- ¹⁷ Успенский Ф.И. История Византийской империи. – Т. 4. – М., 2002. – С. 389-390; Дашков С.Б. Императоры Византии. – М., 1997. – С. 263.
- ¹⁸ ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 772.
- ¹⁹ Татищев В.Н. История Российская... – Т. 3. – С. 464.
- ²⁰ ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 773.
- ²¹ ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 776; *Scriptores rerum Hungaricarum ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* / Ed. E.Szentpetyer. – Vol. 1. – Budapest, 1937. – P. 467.
- ²² Історіографію див.: Лабунька М. Князь Данило Галицький і коронація угорського короля Бели IV (Чин: *Officium Stratoris*) // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Т. 1. – Київ-Львів, 2004. – С. 560-561.
- ²³ Волошук М.М. Даниил Галицкий и Бела IV. К реконструкции русско-венгерских отношений 30-х годов XIII в. // *Rossica Antiqua. Исследования и материалы*. 2006 г. – СПб., 2006. – С. 331-341.
- ²⁴ Майоров А.В. Галицко-Волынская Русь. – СПб., 2001. – С. 585-589.
- ²⁵ Головко О.Б. Корона Данила Галицького. – К., 2006. – С. 303-304.
- ²⁶ Holzmann R. Zum Stator- und Marschalldienst, zugleich eine Erwiderung // *Histoirische Zeitschrift*. – Bd. 145. – 1931. – S. 322-323.
- ²⁷ Лабунька М. Князь Данило Галицький і коронація угорського короля Бели IV... – С. 554-561.
- ²⁸ Котляр М.Ф. Данило Галицький. – К., 2001. – С. 85.
- ²⁹ ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 776; *Preussisches Urkunderbuch*. – Т. 1 / – Königsberg, 1882. – N 126.
- ³⁰ Головко А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. – Киев, 1988. – С. 98-99; Його ж. Побужжя в контексті політичного розвитку Південно-Західної Русі (X – перша половина XIII ст.) // Україна в Центральній-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). – Вип. 2. – Київ, 2002. – С. 59-76; Його ж. Корона Данила Галицького... – С. 308-313.
- ³¹ Котляр М.Ф. Війна Волинського князівства з Добжинським орденом // Середньовічна Україна. – Вип. 2. – К., 1996. – С. 17-28; Масан О.М. Добжинський орден: до історії дорогичинського інциденту 1237 року // Питання стародавньої історії, археології й етнографії. – Вип. 1. – Чернівці, 1996. – С. 41-52; – Вип. 2. – Чернівці, 1996. – С. 52-62; див. також: Ждан М. Романовичі і німецький хрестоносний Орден // Український історик. – № 34 (39-40). – С.54-68; Szczawelewa N.I. *Sprawa pruska w polityce Daniela Halickiego* // *Ekspansja niemieckich zakonów rycerskich w strefe Bałtyki od XIII do połowy XVI wieku*. – Toruń, 1990. – S. 52-53; та ін.
- ³² *Codex Diplomaticus et Commemorationum Masoviae Generalis*. – Т. 1. – Varscaviae, 1919. – N 366. – P. 421.
- ³³ Головко О.Б. Корона Данила Галицького... – С. 312-313.
- ³⁴ Котляр М.Ф. Війна Волинського князівства з Добжинським орденом... – С. 23-24.
- ³⁵ Головко О.Б. Корона Данила Галицького... – С. 313.

- ³⁶ Войнар М.М. Корона Данила в правно-політичній структурі Сходу // *Analecta ordinis S.Basilii Magni.* – Vol. 2 (8). – Fasc.1-2. – Romae, 1954. – С. 105-118; Камінський І. Корона Данила в правно-політичній структурі Заходу // Там само. – С. 119-125; Ждан М. До питання про залежність Галицько-Волинської Русі від Золотої Орди // *Український історик.* – 1967. – Ч. 1-2; – 1968. – Ч. 1-4.
- ³⁷ Тургенев А.И. Акты исторические, относящиеся к России. – Т. 1. – СПб., 1841. – № 62-65, 74, 76-77; Большакова С.А. Папские послания галицкому князю как исторический источник // *Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования.* 1975 г. – М., 1976. – С. 122-129.
- ³⁸ Цит. за: Дашкевич Я. Проблема державності на Галицько-Волинських землях (кінець Х – середина XIV ст.) // *Король Данило Романович і його місце в українській історії / Матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 29-30 листопада 2001 р.).* – Львів, 2003. – С. 19.
- ³⁹ Исаевич Я.Д. „Королевство Галиции и Володимирии” и „Королевство Руси” // *Древнейшие государства на территории СРСР. Материалы и исследования.* 1985 г. – М., 1986. – С. 62-63; Його ж. Галицько-Волинське князівство доби Данила Галицького та його нащадків (Замість передмови) // *Галичина і Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького.* – Львів, 2001. – С. 7; Isaievycz Ja. On the Titulature of Rules in Eastern Europe // *Journal of Ukrainian Studies.* – Vol. 29. – №1-2. – 2004. – P. 219-244.
- ⁴⁰ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G.Fejer.* – Т. 2. – Buda, 1829. – P. 247.
- ⁴¹ Грушевський М. *Історія України-Руси.* – Т. 2. – К., 1992. – С. 449.
- ⁴² Шушарин В.П. Складывание и оформление феодальных отношений. Раннефеодальная монархия (XI – середина XIII вв.) // *История Венгрии.* – Т. 1. – М., 1971. – С. 143.
- ⁴³ Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. – Львів, 1999. – С. 114-118; Theiner A. *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae... ex tabularis vaticanis.* – Т. 1. – Romae, 1860. – N 65; *Codex diplomaticus Arpadianus continuates / Ed. C.Wenzel.* – Т. 4. – Pest, 1864. – N 227; Wertner M. *Az Árpádok családi története.* – Nagybecskerek, 1892.
- ⁴⁴ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G.Fejer.* – Т. 3. – V. 1. – Buda, 1829. – P. 31-32.
- ⁴⁵ Исаевич Я.Д. Загарбання земель Галицько-Волинського князівства іноземними державами // *Торжество історичної справедливості.* – Львів, 1968. – С. 78-79.
- ⁴⁶ Исаевич Я.Д. „Королевство Галиции и Володимирии”... – С. 63; Sieradzki J. „Regnum Russiae”. *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego: Krytyka dotychczasowych poglądózaray nowej konstrukcji // Kwartalnik Historyczny.* – 1958. – N 2. – S. 498.
- ⁴⁷ ПСРЛ. – Т. 1. – М., 1962. – Стб. 7, 11, 28-29, 31, 338, 341-345; Т. 2. – М., 1962. – Стб. 6, 8, 20, 22-23, 36, 455; Т. 4. – Ч. 1. – Вып. 1. – Петроград, 1915. – С. 4; Т. 9. – М., 1965. – С. 3-4, 17.
- ⁴⁸ ПСРЛ. – Т. 1. – Стб. 1, 17, 19-20; Т. 2. – Стб. 2, 12; Т. 4. – С. 11.
- ⁴⁹ Насонов А.Н. “Русская земля” и образование территории древнерусского государства. – М., 1951.
- ⁵⁰ Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси / *Сборник материалов и исследований, собр. О.Гонсиоровским, А.А.Куником, А.С.Лаппо-Данилевским, И.А.Линниченко, С.П.Пташицким и И.Режабком.* – СПб., 1907. – С. 153-154.

- 51 ПСРЛ. – Т. 20. – Ч. 2. – СПб., 1914. – С. 460.
- 52 ПСРЛ. – Т. 2. – СПб., 1843. – С. 227, 236.
- 53 Егоров В.Л. Историческая география Золотой Орды в XIII-XIV вв. – М., 1985. – С. 27; Головкин О.Б. Корона Даниила Галицкого... – С. 319-320.
- 54 Путешествия в восточные страны Плано Карпини и Рубрука. – М., 1957. – С. 111, 184-186.
- 55 Тизенгаузен В.Г. Сборник материалов... – Т. 1. – С. 55-63.
- 56 Сафаргалиев М. Распад Золотой Орды. – Саратов, 1960. – С. 35, 58.
- 57 Giovanni di Pian di Carpine. Storia dei Mongoli / Edizione critica del testolatino a cura di E. Menesto; traduzione italiana a cura di M.C. Lungaroti e note di P. Dalфина; introduzione di L. Petech; studi storico-filologici di C. Leonardi, M.C. Lungaroti, E. Menesto. – Spoleto, 1989. – Lib. V, 21.
- 58 Христианский мир и „Великая монгольская империя”. Материалы францисканской миссии 1245 года. – СПб., 2002. – С. 257.
- 59 ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 807-808.
- 60 Там же. – Стб. 808.
- 61 Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII-XVI ст. – Львів, 1996. – С. 82-88, 190-194.
- 62 Толочко О. Коли перестала існувати “Київська Русь”? Історіографічна доля одного терміну і поняття // Київська старовина. – 1992. – № 6. – С. 15.
- 63 Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 2. – К., 1992. – С. 253.
- 64 Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. – Львів, 1999. – С. 128.
- 65 ПСРЛ. – Т. 10. – С. 137-138.
- 66 Войнар М.М. Корона Даниила в правно-політичній структурі Сходу. – С. 105-118.
- 67 Патканов К.П. История монголов по армянским источникам. – Вып. 1. – СПб., 1874. – С. 87.
- 68 Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. – Львів, 1999. – С. 133-134.
- 69 Вернадский Г.В. Два подвига св. Александра Невского // Евразийский временник. – Т. 4. – Берлин, 1925. – С. 313-337; Его же. Монголы и Русь. – М., 1997. – С. 165; Горский А. А. Между Римом и Каракорумом: Даниил Галицкий и Александр Невский // Страницы отечественной истории. – М., 1993; та ін.
- 70 Греков Б.Д., Якубовский А.Ю. Золотая Орда и ее падение. – М.-Л., 1950. – С. 76.
- 71 Тизенгаузен В.Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. – Т. 1. Извлечения из сочинений арабских. – СПб., 1884. – С. 75.
- 72 ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 862.
- 73 Там же. – Стб. 894.
- 74 Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого Княжества Литовского. – К., 1987. – С. 71-72.
- 75 Войтович Л. Юрій Львович і його політика // Галичина і Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Даниила Галицкого. – Львів, 2001. – С. 70-78.
- 76 Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. Сб. мат. и исслед. – СПб., 1907. – С. 149.
- 77 Мацяк В. Галицько-Волинська Держава 1290-1340 рр. у нових дослідках. – Авсбург, 1948. – С. 18.
- 78 Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси... – С. 19-26.
- 79 Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів... – С. 89-90; Його ж.

Де була столиця Лева Даниловича? (Джерелознавчий аспект проблеми) // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Т. 1. – К.-Львів, 2004. – С. 712-720.

⁸⁰ Ісаєвич Я. Як виникло місто під назвою Львів // Львів. Історичні нариси. – Львів, 1996. – С. 16-18; Його ж. Місто, князівство, держава // Львівщина: Історико-культурні та краєзнавчі нариси. – Львів, 1998. – С. 37.

⁸¹ Петегрич В. Село над Полтвою – попередник Львова // Історія Львова. – Т. 1: 1256-1772. – Львів, 2006. – С. 34-37.